

IN MEMORIAM RADOSLAVU KATIČIĆU, 1930. – 2019.

10. kolovoza 2019. napustio nas je akademik Radoslav Katičić, jedan od naših najvećih filologa, jezikoslovaca i polihistora svih vremena, dugogodišnji profesor Sveučilišta u Zagrebu i Beču i redoviti član Razreda za filološke znanosti HAZU.

Radoslav Katičić rodio se 3. srpnja 1930. u Zagrebu. Odrastao je u intelektualnom ozračju obitelji uglednoga zagrebačkog odvjetnika Natka Katičića, koji je sina od ranih godina upoznao s klasičnim jezicima i omogućio mu vrhunsko školovanje. Radoslav Katičić završio je Klasičnu gimnaziju u Zagrebu, a zatim klasičnu filologiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, gdje je diplomirao 1954. U to je vrijeme prepoznata potreba da ponovno oživi vakantna Katedra za poredbenu indoeuropsku lingvistiku, pa je Katičić ondje 1958. primljen kao asistent s jasnom nakanom da postane predstojnik Katedre čim doktorira. Katičić je i doktorirao u doista rekordnom roku, obranivši 1959. disertaciju "Pitanje jedinstva indoeuropske glagolske fleksije". 1961. je postao docentom, izvanrednim profesorom 1966., a redovitim 1972. godine. U međuvremenu je proveo godinu dana na znanstvenom usavršavanju u Ateni (1956. – 1957.), gdje je upoznao i buduću suprugu Ioannu, a potom i dvije godine u Njemačkoj: prvo u Tübingenu (1960. – 1961.), gdje je kod velikog njemačkog indologa Paula Thiemea proučavao staru indijsku književnost i sanskrit, a potom u Bonnu i Kölnu (1968. – 1969.), gdje je kao stipendist prestižne Humboldtove zaklade proučavao suvremene metode onomastičkih istraživanja slabo posvjedočenih jezika kod profesora Jürgena Untermanna. Koristeći povoljne političke okolnosti – bilo je to vrijeme kad je Indija, kao najveća nesvrstana država bila saveznicom Jugoslavije, pa se mnogo pozornosti posvećivalo indijskoj kulturi i jezicima – uspio je osnovati studij indologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, te je od 1961. do 1977. bio pročelnik Odsjeka za opću lingvistiku i orijentalne studije. Programe studija indologije i opće lingvistike u najvećoj je mjeri osmislio upravo on, i u to vrijeme ti su programi bili usporedivi s onima na najprestižnijim europskim i američkim sveučilištima. Knjige koje je napisao, a osobito *Stara indijska književnost* (Zagreb, 1973.), *Jezikoslovni ogledi* (Zagreb, 1971.) i *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije* (Zagreb, 1967.), bili su standardni udžbenici generacijama studenata na studijima indologije, lingvistike, ali i na drugim studijima Filozofskoga fakulteta.

Od 1977. Radoslav Katičić bio je redoviti profesor slavenske filologije na Sveučilištu u Beču, gdje je od 1978. do 1987. bio predstojnik Instituta za slavistiku, a ondje je 1982. osnovao i lektorat za gradišćanskohrvatski. U razgovorima sa svojim učenicima i kolegama Katičić je često izražavao žaljenje što je otišao iz Zagreba, no bio je svjestan da su mu sjajni uvjeti za istraživanje koje je imao u Beču omogućili da

još više doprinese hrvatskome jeziku i kulturi, što ostavši u Zagrebu vjerojatno u toj mjeri ne bi bio mogao. Osim toga, za vrijeme svojega boravka u Beču, koji je potrajao više od četrdeset godina, Katičić nije prekidao svoje veze sa Zagrebom i Hrvatskom. Naprotiv, bio je ovdje neprekidno prisutan i djelatan. I nakon odlaska u Beč, profesor Katičić često je držao gostujuća predavanja na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Koncem osamdesetih i početkom devedesetih godina svake se godine ondje organizirao ciklus predavanja o poredbenoj slavenskoj mitologiji, koja je držao pred prepunim auditorijem. Njegova su predavanja bila napeta i strukturirana poput uzbudljivog kriminalističkog romana, uvijek se sa znatiželjom čekao rasplet priče koju bi Katičić ispleo oko nekog mitološkog motiva koji je rekonstruirao na temelju folklornih tekstova na slavenskim jezicima. Ponekad je i najveća dvorana na Filozofskom fakultetu, famozna "Sedmica", bila premala da primi sve koji su ga htjeli slušati. Redovito je sa studentima i nastavnicima Filozofskoga fakulteta odlazio na ekskurzije, posebno na obilaske najvažnijih glagoljaških spomenika koji su se pod nazivom "Putovima glagoljaša" organizirali svake godine od konca osamdesetih do sredine devedesetih.

Radoslav Katičić bio je jedan od pokretača Zagrebačkoga lingvističkog kruga pri Hrvatskom filološkom društvu, u sklopu kojega su se od konca pedesetih godina održavala tjedna predavanja o najrazličitijim temama suvremene lingvistike. Kao vrlo aktivan član Kruga, zajedno s Bulcsúom Lászlóm i još nekolicinom mlađih hrvatskih lingvista, Katičić je mnogo učinio na širenju suvremenih lingvističkih teorija i strukturalističkih pogleda na lingvistiku, što je u tadašnjoj zagrebačkoj sredini bio posve nov pristup jeziku. Međunarodnu reputaciju počeo je stjecati još šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća, kada je prestižni izdavač Mouton iz Den Haaga objavio njegovu knjigu *A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics* (1970), u kojoj je iznio svoje originalne poglede o metodologiji i modeliranju u poredbenoj lingvistici.

Izvanrednim članom JAZU (danas HAZU) Radoslav Katičić postao je 1973., a redovitim 1986. I nakon odlaska u Beč sudjelovao je u radu naše Akademije dolazeći na sjednice njezina Razreda za filologiju kada god su mu to obveze dopuštale, te sudjelujući u mnogobrojnim Akademijinim projektima i aktivnostima. Postao je i članom Austrijske akademije (dopisni od 1981., pravi od 1989.), te članom ANUBiH od 1984., Norveške akademije od 1987., članom *Academia Europaea* (od 1991.), članom rimske *Accademia dei Lincei* (od 2011.) i članom Kosovske akademije (od 2012.). Za svoj je doprinos znanosti nagrađen mnogim nagradama, primjerice Nagradom grada Zagreba (1994.), Državnom nagradom za znanost za životno djelo (2006.) i nagradom "Bulcsú László za filologiju" (2017.).

Opseg je Katičićevih istraživanja, kao i broj područja kojima se uspješno bavio,

toliko golem, da na ovom mjestu moramo napraviti izbor i pokušati naglasiti samo njegove najveće doprinose. Pri tome treba imati na umu ono što, po mojem sudu, sve njih objedinjuje, a to je specifičan i originalan način postavljanja pitanja na koja se pokušava pronaći odgovor. A “katičićevski” način postavljanja pitanja proizlazi iz duboke filološke naobrazbe i sposobnosti razumijevanja i tumačenja teksta onako kako to vrsni filolozi čine. Najbolje se to vidi u knjizi koja je, po našem sudu, ostavila najdublji trag u svjetskoj lingvistici, a to je Katičićeva monografija *The Ancient Languages of the Balkans* (The Hague, 1976.). U njoj je Katičić prikupio sve što se pouzdano može reći o jezicima Balkana i jugoistočne Europe, pa i o jezicima našega područja, odnosno antičkoga Ilirika. O toj se temi i prije mnogo pisalo, ali cijelo je područje bolovalo od površnosti i pretjerane spekulativnosti, i bio je potreban sintetski i kritički duh vrhunskoga filologa poput Katičića da u paleobalkanistiku unese reda. Zbog toga se ta Katičićeva monografija i danas, nakon više od četrdeset godina, i dalje citira i ostaje nezamijenjenom kao temeljni priručnik za stare jezike Balkana. U svojim istraživanjima o jezicima predrimskoga Ilirika, koja su u toj knjizi rezimirana, Katičić se nije zadržao na pitanjima kakva su postavljena prije: je li “ilirski” bio kentumski ili satemski jezik, kojoj je skupini indoeuropskih jezika bio najbliži, kojim je glasovnim zakonima određen. Štoviše, i pitanje o jedinstvu “ilirskoga” ostavljeno je po strani – ono što je Katičića najviše zanimalo, i na što je dao uvjerljive odgovore, bilo je pitanje o zemljopisnoj distribuciji imenskih obrazaca i tipova osobnih imena na rimskim nadgrobni spomenicima. Pri tome je Katičić nedvojbeno pokazao da se čitav antički Ilirik može podijeliti na tri imenska područja, koja mogu, ali ne moraju, odgovarati trima “ilirskim” jezicima: južnojadransko imensko područje (otprilike od Cetine do Epira), dalmato-panonsko imensko područje (uz obalu od Cetine do Zrmanje) i sjevernojadransko imensko područje sjeverno od Cetine sve do Raše u Istri. Taj Katičićev rezultat i danas stoji i predstavlja čvrstu osnovu lingvističkih i filoloških istraživanja predrimskih jezičnih ostataka u nas.

U knjizi *Illyricum mythologicum* (Zagreb, 1995.) Katičić proučava antičke izvore o Iliriku, odnosno kako se o našim krajevima pisalo u djelima grčkih i rimskih pisaca, a posebice kako je to područje uklopljeno u njihovu mitološku sliku svijeta. Ponovno, na sebi svojstven način, Katičić ne pita o povijesnim istinama ili događajima koji su se zbili u antičkom Iliriku, nego o tome kako su si Grci i Rimljani naše krajeve predstavljali, odnosno kakve su kulturne stereotipe imali o njima i na koji su način o tome pripovijedali u svojim pričama. U tom svjetlu on tumači i mitove o grčkim junacima, koji su prema antičkim izvorima posjetili područje Ilirika.

Knjiga *Litterarum studia: književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja* (Zagreb, 1998.) predstavlja Katičićev *magnum opus* i trijumf njegove filološko-

povijesne metodologije. Ni u njoj naglasak nije na povijesnim događajima u hrvatskom srednjem vijeku, već na onom što se o duhovnoj kulturi i dostupnim tekstovima stanovnika hrvatskih zemalja u ranom srednjem vijeku može doznati iz sačuvanih, često fragmentarnih izvora. Katičić dakle ključne tekstove iz ranoga hrvatskog srednjovjekovlja ne čita na način da želi saznati što se i kada doista dogodilo, već ga zanima kako se o opisanim događajima govorilo, i zašto upravo na taj način. Filološki je postupak stoga sličan kao i u knjizi *Illyricum mythologicum*, samo dosljedno primijenjen na drugu tekstovnu građu i na drugo vremensko razdoblje.

Istraživanjima pretkršćanske slavenske religije i mitologije posvećen je čitav niz Katičićevih istraživanja i veći broj knjiga na hrvatskom i njemačkom jeziku. Riječ je o temi koja ga je intrigirala u zadnja dva desetljeća njegove znanstvene karijere. Na hrvatskom su njegova istraživanja rezimirana i na vrlo jasan i pregledan način izložena u pet knjiga: *Božanski boj: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, (Zagreb, 2008.), *Zeleni lug: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, (Zagreb, 2010.), *Gazdarica na vratima: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, (Zagreb, 2011.), *Vilinska vrata: Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine* (Zagreb, 2014.) i – najpopularnije napisana – *Naša stara vjera* (Zagreb, 2017.). Katičić u njima polazi od filološke analize većinom folklornih tekstova na slavenskim i baltijskim jezicima, u kojima su sadržani mitološki elementi, osobito pjesničke formule i stalni epiteti za koje se može pokazati da su se isprva, u doba slavenskog jezičnog i kulturnog jedinstva, odnosili na mitološke likove. Primjerice, Katičić je pokazao da jurjevske ophodne pjesme, zabilježene u Hrvatskoj tijekom dvadesetog stoljeća, sadržavaju elemente predaje o poganskom bogu starih Slavena, koji se zacijelo nazivao Jarylo, i koji je nakon pokršćavanja euhemeriziran i u kasnijoj predaji pomiješan sa svetim Jurjem. Pri tome Katičić nije upao u zamku, kao mnogi stariji istraživači slavenskog poganstva, da folklorne tekstove smatra autentičnim poganskim izvorima: naprotiv, on je pokazao da oni to nipošto nisu, ali da zbog usmene predaje kojom su stoljećima prenošeni čuvaju tragove – obično u vidu pjesničkih formula – iskonski pretkršćanskog, mitološkog izričaja. Kritičan, kao što samo može biti vrhunski filolog, Katičić je uvijek iznova naglašavao da njegova metodologija ne može rekonstruirati cjelovite praslavenske mitove, već samo njihove fragmente, da ne može odgovoriti na pitanje kako je izgledao “praslavenski panteon”, već samo otkriti neke attribute i obilježja pojedinih božanstava i mitoloških likova, te pokazati kako se o njima u praslavensko doba pjevalo. Neinformiranu čitatelju stoga je ponekad teško pratiti i razumjeti Katičićeve radove posvećene praslavenskoj mitologiji – ne zato što bi oni bili teško pisani (naprotiv, pisani su vrlo jasno i razumljivo), već stoga što čitatelj uvijek želi gotove i cjelovite odgovore, a Katičić ih namjerno ne

daje. Štoviše, uvijek je isticao da činjenica da možemo rekonstruirati samo teško razumljive fragmente praslavenske sakralne poezije dokazuje da ne postupamo nasumce i aprioristički, već da su rezultati na taj način provedenih istraživanja empirijski utemeljeni i potkrijepljeni.

Na koncu, ne smijemo zanemariti područje koje je za našu sredinu možda i najvažnije, a to su Katičićeva kroatistička istraživanja i njegov neumorni rad na afirmaciji hrvatskoga jezika. Jedan od najboljih poznavalaca hrvatskoga, njegove povijesti i bitnih odrednica njegova identiteta, Radoslav Katičić bio je jedan od redaktora i potpisnika “Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika” 1967. godine. Posebna mu je zasluga i to što je zajedno s Daliborom Brozovićem pridonio dekonstrukciji dogme hrvatskih “vukovaca” o jedinstvenom hrvatsko-srpskom jeziku kao rezultatu “Bečkoga dogovora” i reformi Vuka Stefanovića Karadžića. Ustrajao je u obrani prava Hrvata na svoj jezik i kada je to bilo najteže, u doba progona neovisnih hrvatskih intelektualaca nakon napada na “Deklaraciju” i sloma “Hrvatskog proljeća” sedamdesetih godina, i činio je to prije svega iz osjećaja dužnosti i privrženosti svomu narodu. Autoru ovih redaka Katičić je u jednom razgovoru priznao da se kroatističkim temama počeo baviti iz osjećaja da mora, i da je za to pozvan, dok je intimno on prije svega bio i želio ostati klasični filolog.

Hrvatskom je jeziku Katičić posvetio mnoge svoje radove, od kojih treba posebno istaknuti njegovu monumentalnu *Sintaksu hrvatskoga književnoga jezika* (Zagreb, 1986.). U njoj je na egzemplaran način i u skladu s tada suvremenom sintaktičkom teorijom prikazana sintaksa hrvatskoga književnog jezika, onako kako je on odražen u korpusu hrvatske književnosti. Pri tome se Katičić oslanjao na tada aktualne pojmove standardnog modela generativne gramatike, ali nije zanemario ni klasifikaciju rečenica na vrste naslijeđenu iz tradicionalne gramatike. Kao empirijski i filološki nastrojen jezikoslovac, Katičić nikada nije dopuštao da teorijske dogme, ili jednostavno moda, određuju znanstveni sadržaj njegovih istraživanja, stoga se i danas njegovom *Sintaksom* mogu služiti i čitatelji koji nisu upoznati s generativnom gramatikom, ili tu teoriju ne prihvaćaju. Osim toga, posebna je vrijednost te Katičićeve knjige u pažljivo prikupljenom i analiziranom korpusu književnih tekstova iz kojih su odabrani primjeri, odnosno rečenice čija se struktura analizira. Više od trideset godina nakon njezina prvog pojavljivanja, Katičićeva sintaksa i danas je pouzdan izvor primjera u svim sintaktičkim istraživanjima hrvatskoga jezika – ako je njezin teorijski okvir i prevladan, filološka preciznost kojom su primjeri rečenica iste strukture razvrstani omogućuju sintaktičarima da se i danas njome služe.

Kada govorimo o Katičićevu doprinosu proučavanju hrvatskoga jezika, valja spomenuti i zbirku njegovih kroatističkih članaka objavljenu pod naslovom *Na kroati-*

stičkim raskrižjima (Zagreb, 1999.), kao i sintezu njegovih pogleda na hrvatski jezik, njegovu povijest i razvitak, knjigu pod jednostavnim naslovom *Hrvatski jezik* (Zagreb, 2013.). U njoj su najjasnije izneseni Katičićevi pogledi o identitetu hrvatskoga kao posebnoga slavenskoga jezika, identitetu koji nije određen time što je nastao na temelju novoštokavske dijalekatske osnovice (koju dijeli s drugim srednjojužnoslavenskim standardnim jezicima), nego specifičnom povijesnom ulogom koju je imao u izgradnji hrvatskoga književnog izričaja i kao nacionalno sredstvo izražavanja i komunikacije hrvatskoga naroda. Mnogi ga pri tom nisu dobro shvatili, jer Katičić nikada nije poricao novoštokavsku dijalekatsku osnovicu hrvatskoga, samo je ustvrdio da ona za identitet hrvatskoga *kao standardnog jezika* nije presudna, kao što dijalekatske osnovice nisu presudne ni za razvitak i identitet drugih europskih standardnih jezika.

Kao znanstvenik, Radoslav Katičić bio je jedan od posljednjih lingvista i filologa koji su s podjednakom kompetencijom mogli pratiti sve jezikoslovne discipline i doprinijeti im. Štoviše, zbog interdisciplinarnosti naravi svojih istraživanja, Katičić je dobro poznao i nefilološke discipline poput povijesti, arheologije, etnologije, povijesti umjetnosti... niz bi se mogao nastaviti. Kao čovjek, bio je susretljiv, velikodušan, otvoren prema dijalogu i nenametljiv. Nije rado ulazio u sukobe, ali nikad nije odustajao od valjanih argumenata samo da bi ih izbjegao. Imao je aristokratsko držanje i demokratska uvjerenja, te galantne manire koji pripadaju jednoj danas nestaloj generaciji. Za njega se doista može reći da je bio do srži gospodin profesor kakvih više nema.

Radoslav Katičić bio je poznat širom svijeta: neki su ga znali kao kroatista i slavista, neki kao indologa, neki kao teoretičara povijesno-poredbene lingvistike, neki kao proučavatelja slavenske mitologije, a neki kao glavnoga svjetskog autoriteta za predrimске i predgrčke jezike Balkana. Svi koji su znali za njega izrazito su cijenili njegov rad, no malo je tko mogao sagledati svu njegovu dubinu i širinu. Odlaskom akademika Katičića Hrvatska gubi jednoga od svojih najuglednijih i najplodnijih znanstvenika, ali i velikog domoljuba koji je cijeli život posvetio proučavanju hrvatskoga jezika i hrvatskoga povijesnog i kulturnog identiteta. To što je Hrvatska imala takvoga znanstvenika, služi na čast našoj zemlji, njezinoj kulturi i tradicionalnom obrazovnom sustavu u kojem je on izrastao. Na Radoslava Katičića doista možemo biti ponosni onoliko koliko mu moramo biti zahvalni. *Requiescat in pace.*

Ranko Matasović